

Віра П. Братюк

КОНЦЕПЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СТРАХУВАННЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті надано порівняльний аналіз інститутів екологічного страхування та платного природокористування, здійснено дослідження правових засад, напрямів та документів комплексу екологічного страхування, досліджено міжнародний досвід страхування екологічних ризиків, запропоновано впровадження в Україні механізму екологічного страхування.

Ключові слова: екологічне страхування; природокористування; міжнародний досвід; екологічний ризик.

Табл. 1. Літ. 17.

Вера П. Братюк

КОНЦЕПЦИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СТРАХОВАНИЯ КАК МЕХАНИЗМ ЗАЩИТЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

В статье предоставлен сравнительный анализ институтов экологического страхования и платного природопользования, осуществлено исследование правовых основ, направлений и документов комплекса экологического страхования, исследован международный опыт страхования экологических рисков, предложено внедрение в Украине механизма экологического страхования.

Ключевые слова: экологическое страхование; природопользование; международный опыт; экологический риск.

Vira P. Bratiuk¹

THE CONCEPT OF ECOLOGICAL INSURANCE AS A MECHANISM OF ENVIRONMENTAL PROTECTION

Comparative analysis of ecological insurance institutes and fee-based practice of natural resources management is presented along with the legal frameworks and documents related to ecological insurance. International experience in insurance of environmental risks is investigated. A mechanism of ecological insurance to be implemented in Ukraine is offered.

Keywords: ecological insurance; nature management; international experience; environmental risk.

Peer-reviewed, approved and placed: 15.03.2017.

Постановка проблеми. Сучасний стан природного навколишнього середовища України доцільно віднести до кризового рівня. Одним з напрямів вирішення існуючих проблем є комплексний розвиток інституту платного природокористування та концепції страхування екологічних ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обсяг економічної шкоди від забруднення природного середовища України, за оцінками фахівців, нині складає 35–40% національного доходу країни. Останні публікації результатів досліджень у цій галузі націлені на пошук шляхів компенсації заподіяної шкоди довкіллю та збитків господарській діяльності економічних суб'єктів від дії на природне середовище підприємств-забруднювачів. Перспективним напрямом відшкодування шкоди, заподіяної природному середовищу в результаті штатного режиму роботи об'єктів забруднювачів, за умови нормативного

¹ Mukachevo State University, Ukraine.

впливу на довкілля більшість дослідників вважають механізм платного природокористування. Додатковий захист від екологічних ризиків унаслідок дії кризових, аварійних та непередбачених небезпечних режимів роботи об'єктів підприємств-забруднювачів за умови їх аварійного впливу на довкілля у світовій практиці забезпечують страхові компанії шляхом відшкодування збитків на підставі угод екологічного страхування. Серед досліджень та наукових публікацій доцільно виділити роботи щодо розвитку концепції екологічного страхування, які орієнтовані на формування механізму захисту довкілля та відшкодування заподіяної шкоди, зокрема, таких українських і зарубіжних дослідників, як А.Г. Ахатов [5], В.Н. Башкін [6], Б.М. Данилишин [8], К.М. Жиденко [9], О.В. Меншикова [10], О.А. Пікалова [12], І.В. Шевченко [13].

Невирішені частини проблеми. Наявність низки наукових досліджень, публікацій та законодавчих актів досі не сприяли формуванню в Україні концепції екологічного страхування як інструменту економічного механізму захисту довкілля. Доцільним є продовження досліджень для розширення науково-методичної основи інституту платного природокористування та страхування екологічних ризиків у господарській діяльності підприємств.

Метою дослідження визначено вдосконалення наукової та методичної основи платного природокористування та страхування екологічних ризиків у задачі формування організаційно-економічного механізму захисту довкілля.

Основні результати дослідження. Упровадження інституту платного природокористування, як відомо з [5; 7], дозволяє відшкодувати шкоду, заподіяну природному середовищу господарською діяльністю суб'єктів в умовах штатного режиму роботи небезпечних об'єктів за умови визначеного нормами впливу на довкілля й відповідальної діяльності персоналу. Сутність цього підходу полягає в тому, що підприємства й організації, діяльність яких пов'язана з використанням природних або небезпечних об'єктів, проводять періодичні платежі до бюджету, які спрямовуються органами державної влади на відшкодування заподіяної шкоди та відновлення природного середовища. У той же час, як зазначають автори [6; 10], інститут платного природокористування розрахований на компенсацію шкоди, яка заподіяна природному середовищу промисловими та господарськими об'єктами при штатних режимах експлуатації небезпечних об'єктів. З іншого боку, з [6; 11] відомо, що більша шкода природному середовищу може бути заподіяна за умови непередбачених подій, техногенних аварій, катастроф на промислових та господарських об'єктах у результаті дії стихійних лих або надзвичайних ситуацій. Захист від непередбачених та надзвичайних подій, які пов'язані з екологічним ризиком, як свідчить світова практика [11; 14], забезпечують страхові компанії.

У цьому сенсі доцільно зауважити, що в Україні існують промислові та господарські об'єкти, діяльність яких містить істотну екологічну небезпеку. Відтак, розвиток екологічного страхування може виявитися ефективною системою фінансування превентивних заходів захисту довкілля. Правові основи екологічної безпеки та захисту довкілля в Україні визначені законодавчими й нормативними актами. Наприклад, у ст. 16 Конституції України [1] зазначено, що забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави, а в ст. 66 вказано, що

кожен суб'єкт зобов'язаний не завдавати шкоди природі та відшкодувати завдані збитки.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2] встановлює дисциплінарну, адміністративну, цивільну й кримінальну відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. При цьому шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі. Страхування екологічних ризиків, зокрема, регулюється Законом України «Про страхування» [3] та Постановою Кабінету Міністрів України № 981 від 13.11.2013 «Про затвердження Порядку й правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності інвестора, у тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою» [4].

Таким чином, інструменти та механізм інституту екологічного страхування доцільно застосовувати для запобігання й ліквідації наслідків технічних аварій та екологічних катастроф.

Відмінністю інституту страхування є можливість компенсації збитку, який став наслідком дії непередбачених та надзвичайних подій. При цьому екологічне страхування може проводитися в обов'язковій та добровільній формі. Світова практика, досліджена авторами в [11; 15] свідчить про доцільність законодавчого закріплення обов'язкового страхування в Україні конкретних видів екологічних ризиків, зокрема, у таких видах діяльності, як транспортування небезпечних речовин та вантажів, виробництво електричної енергії на атомних станціях, переробка нафтопродуктів тощо.

Накопичений досвід здійснення екологічного страхування в зарубіжних країнах [12; 17] дає підстави припустити перспективність такого механізму залучення фінансових ресурсів приватного капіталу в заходи з охорони довкілля. На думку дослідників [5; 9; 13], екологічне страхування спроможне компенсувати більше 50% заподіяних збитків за рахунок виплат страхових премій та резервів страховика. Конкурентоспроможність вітчизняної моделі екологічного страхування, на нашу думку, може бути розширена шляхом перестрашування значного обсягу екологічних ризиків у вітчизняних та зарубіжних перестраховальних компаніях.

Доцільно зауважити, що екологічне страхування вигідне суб'єктам економічних взаємовідносин у процесі здійснення небезпечної виробничої практики. Зокрема, страхові компанії отримують дохід від інвестування накопичених страхових резервів. Підприємства при страхуванні передають відповідальність за аварійне забруднення довкілля страховикові й отримують можливість вирішити проблеми з екологічного забруднення шляхом участі фінансових засобів страхових компаній. Крім того, страхування доповнює участь держави в компенсації збитку від екологічних катастроф за рахунок державних резервів, створених на випадок надзвичайних ситуацій.

Відповідно до джерел [6; 8; 12], екологічне страхування є комплексом конкретних видів страхування, націлених на створення страхового захисту за умови спричинення страхувальникам, застрахованим і третім особам збитку в результаті неумисного, раптового й несподіваного забруднення довкілля

(земельних угідь, водного середовища або повітряного басейну). Комплекс екологічного страхування включає напрями страхування, характеристика яких показана в табл. 1.

Таблиця 1. Характеристика напрямів комплексу екологічного страхування*

Напря́м страхування	Характеристика напрямку страхування
Стра́хування відпові́дальності	Предметом страхування є відповідальність суб'єктів господарської діяльності за спричинення шкоди природному довкіллю. Наприклад, відповідальність підприємств, які є джерелами підвищеної небезпеки, перевізника при транспортуванні небезпечних вантажів, інвестора, який вкладає кошти в небезпечні виробництва. Страхування відповідальності проводиться найчастіше та формує основну частину зборів у сфері екологічного страхування.
Майнове страхування	Предметом страхування є шкода, нанесена майну внаслідок екологічної аварії або катастрофи. Наприклад, страхування земельних або водних об'єктів на випадок нанесення їм шкоди внаслідок екологічної аварії.
Особисте страхування	Предметом страхування є життя та здоров'я працівників суб'єктів або об'єктів, які відносяться до категорії джерел підвищеної небезпеки. Особисте страхування при цьому одночасно є частиною комплексу природоохоронних заходів і частиною системи соціального захисту.

* опрацьовано та узагальнено за аналізом [6; 8; 12].

Згідно з [11; 14; 15] законодавством зарубіжних країн, (зокрема, Німеччини, США, Канади, Франції) визначено, що частина екологічних ризиків підлягає обов'язковому страхуванню, а інші ризики можуть бути застраховані суб'єктами в добровільному порядку.

Доцільно звернути увагу, що основні умови договорів страхування екологічних ризиків мають низку загальних положень, характерних для інших видів страхування. Наприклад, страховики, які укладають договори страхування екологічних ризиків, зобов'язані отримати відповідну ліцензію на здійснення конкретного виду страхування. Страхування екологічних ризиків здійснюється на підставі затверджених страховою компанією Правил страхування. Страхувальниками в договорі страхування екологічних ризиків є юридичні особи (підприємства, установи, організації всіх форм власності), які розташовані на території України й використовують на підставі ліцензії (дозволу) екологічно небезпечні господарські чи виробничі об'єкти. Об'єктом страхування в договорі страхування екологічних ризиків є майнові інтереси страхувальника, пов'язані з цивільною відповідальністю за претензіями, що пред'явлені йому фізичними або юридичними особами відповідно до норм цивільного права щодо відшкодування, нанесеного в результаті аварії на об'єкті страхувальника збитку у зв'язку із забрудненням земельних угідь, водного середовища або повітряного басейну на території дії конкретного договору страхування.

При цьому, страховим випадком, відповідно до договору страхування екологічних ризиків, визнається встановлений судовим рішенням обов'язок страхувальника відшкодувати збиток, заподіяний життю, здоров'ю, майну третіх

осіб або навколишньому середовищу в результаті аварії, при експлуатації страховальником небезпечного господарського об'єкта. Страховим випадком є лише подія, яка характеризується як раптове, неумисне нанесення збитку довкіллю в результаті аварії, яка привела до несподіваного викиду забруднюючих речовин в атмосферу, до забруднення земної поверхні або скидання стічних вод. Таким чином, обов'язковим є факт аварії, непередбаченість, ненавмисність і надзвичайність збитку. Шкода, завдана довкіллю в процесі штатної виробничої діяльності, до страхового випадку не відноситься. Проте слід зазначити, що на відміну від України, у розвинених країнах, наприклад, у Франції [7], до відповідальності страхових компаній іноді відносять випадки «накопиченої шкоди», коли забруднення збільшується протягом діяльності небезпечного об'єкта. При цьому рівень екологічної катастрофи досягається протягом певного періоду.

Також необхідно слід відмітити, що договором страхування екологічних ризиків устанавлюється страхова сума (відповідальність) за кожним об'єктом страхування. Мінімальний розмір страхової суми при страхуванні цивільної відповідальності організацій, які експлуатують небезпечні виробничі об'єкти, за вчинення шкоди життю, здоров'ю або майну інших осіб, довкіллю в разі аварії на небезпечному виробничому об'єкті встановлюється законодавчими нормами. Тарифні ставки договорів екологічного страхування залежать від ступеня ризику, виду об'єкта, умов і обсягів виробництва, зносу основних фондів, місцезнаходження небезпечного виробничого об'єкта, чинників експлуатації, відомостей про наявність (відсутності) аварій у попередні роки й завданого збитку, обсягу відповідальності страховика й розміру страхової суми, стану природоохоронних систем, проведення заходів з попередження аварійності.

Необхідно відмітити, що згідно [10; 16] страхові внески, що накопичуються страховиками, розподіляються страховою компанією таким чином:

- основна частина отриманих внесків йде на формування страхових резервів, які є джерелом страхових виплат (при цьому до настання страхового випадку тимчасово вільні засоби страхових резервів можуть бути використані як інвестиційні ресурси та приносити додатковий прибуток);
- частина внесків використовується на фінансування витрат страхової компанії (діловодство, заробітну плату персоналу, оплату податків, оплату послуг організацій із забезпечення діяльності компанії, виплату комісійних винагород страховим агентам і брокерам);
- частина внесків накопичується у фондах формування резерву попереджувальних заходів.

За даними [7; 14], попереджувальні (превентивні) заходи в міжнародній практиці екологічного страхування відзначені різноманітністю. Наприклад, це заходи установки й модернізації очисних споруд, вдосконалення систем контролю за викидами, виробничого устаткування і технологій, впровадження сучасних, більш безпечних технологічних процесів, утилізації і консервації шкідливих виробничих відходів, фінансування аварійних і ремонтних служб, формування процедур дії в надзвичайних ситуаціях. В Україні застосування превентивних заходів знаходиться на стадії розвитку у зв'язку з чинними законодавчими обмеженнями.

Варто зазначити, що в екологічному страхуванні превентивна функція пов'язана не лише з використанням засобів резерву попереджувальних заходів. Аналіз літератури [5; 9] приводить нас до висновку, що ще на етапі укладення договору екологічного страхування з підприємством страхова компанія побічно впливає на попередження екологічних катастроф. Наприклад, оцінка страховою компанією ризику за договором страхування стимулює підприємство до укладення договору страхування провести заходи, які знижують міру ризику (рівня небезпеки та загроз), з метою прийняття об'єкта на страхування й зниження ставки страхового тарифу.

У розвинених зарубіжних країнах, наприклад, Франції, Німеччині, Норвегії, з підприємством, яке не застрахувало екологічні ризики, не взаємодіють ділові партнери. Превентивна функція екологічного страхування за кордоном стимулюється бізнесом і сприяє підвищенню екологічної безпеки виробничої діяльності, охороні довкілля, охороні праці й захисту інтересів споживачів [7; 16].

Згідно [14; 15], в США система екологічного страхування орієнтована не стільки на попередження екологічних ризиків і фінансування технічних природоохоронних заходів (превентивні заходи), скільки на відшкодування збитку, завданого підприємством з екологічно небезпечним виробництвом. Як наслідок, частина коштів страхових компаній надходить на оплату судових витрат, послуг юристів, незалежних експертів та оцінювачів. Це пов'язано з тим, що в США підприємства переважно страхують відповідальність за завдання екологічного збитку.

Отже, в Україні екологічне страхування є перспективним й ефективним напрямом створення сприятливих економічних умов для залучення до процесу забезпечення екологічної безпеки приватного капіталу, підвищення безпеки роботи промислових підприємств, створення додаткових робочих місць. Цей вид страхування є надійним інструментом економіко-правового механізму охорони природного довкілля, але в українських реаліях вимагає подальшого розвитку.

У зв'язку з цим пропонується розробка та впровадження в Україні механізму екологічного страхування, який доповнить участь держави в компенсації збитку від екологічних катастроф, що має здійснюватись за рахунок державних резервів, створених на випадок надзвичайних ситуацій.

Висновки. Інститут платного природокористування надає можливість відшкодувати шкоду, заподіяну довкіллю діяльністю суб'єктів в умовах штатного режиму роботи небезпечних об'єктів за визначеними нормами впливу на довкілля. Інститут екологічного страхування доцільно використати для запобігання й ліквідації наслідків екологічних і стихійних лих, аварій і катастроф. Екологічне страхування доповнює участь держави в компенсації збитку від екологічних катастроф, яка здійснюється за рахунок державних резервів, створених на випадок надзвичайних ситуацій. Страховим випадком в екологічному страхуванні визнається встановлений судовим рішенням обов'язок страховальника відшкодувати збиток, заподіяний життю, здоров'ю, майну або довкіллю в результаті надзвичайної непередбачуваної події (аварії) при експлуатації страхувальником небезпечного господарського об'єкта. У міжнарод-

ній практиці екологічного страхування застосовують низку превентивних заходів, зокрема, модернізацію очисних споруд, вдосконалення систем контролю за викидами, впровадження більш безпечних технологічних процесів, утилізацію та консервацію шкідливих відходів тощо.

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // zakon.rada.gov.ua.
Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR // zakon.rada.gov.ua.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ // zakon.rada.gov.ua.
Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 № 1264-ХІІ // zakon.rada.gov.ua.
3. Про страхування: Закон України від 7.03.1996 № 85/96-ВР // zakon.rada.gov.ua.
Pro strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 7.03.1996 № 85/96-VR // zakon.rada.gov.ua.
4. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.11.2013 № 981 // zakon.rada.gov.ua.
Pro zatverdzhennia Poriadku i pravyl provedennia oboviazkovooho strakhuvannia tsyvilnoi vidpovidalnosti investora, v tomu chysli za shkoduu, zapodiianu dovkilliu, zdoroviu liudei, za uhodoiu pro rozpodil produktsii, yakshcho inshе ne peredbacheno takoiu uhodoiu: Postanova Kabinetu Minstriv Ukrainy vid 13.11.2013 № 981 // zakon.rada.gov.ua.
5. *Ахатов А.Г.* Экологическое страхование как базовый элемент экономического механизма охраны окружающей среды и природопользования в контексте обеспечения экологической безопасности: проблемы правового регулирования // Евразийский юридический журнал.— 2009.— №19.— С. 103—109.
Akhatov A.G. Ekologicheskoe strakhovanie kak bazovyi element ekonomicheskogo mekhanizma okhrany okruzhaiushchei sredei i prirodepolzovaniia v kontekste obespecheniia ekologicheskoi bezopasnosti: problemy pravovogo regulirovaniia // Evraziiskii iuridicheskii zhurnal.— 2009.— №19.— S. 103—109.
6. *Башкин В.Н.* Экологические риски. Расчет, управление, страхование. — М.: Высшая школа, 2013. — 364 с.
Bashkin V.N. Ekologicheskie riski. Raschet, upravlenie, strakhovanie. — M.: Vysshiaia shkola, 2013. — 364 s.
7. *Гульченко А.* Из опыта экологического страхования Франции // Страхование ревью.— 2005.— №6.— С. 3—7.
Gulchenko A. Iz opyta ekologicheskogo strakhovaniia Frantsii // Strakhovoe reviu.— 2005.— №6.— S. 3—7.
8. *Данилишин Б.М., Хвесик М.А., Голян В.А.* Економіка природокористування: Підручник. — К.: Кондор, 2012. — 465 с.
Danylyshyn B.M., Khvesyk M.A., Holian V.A. Ekonomika pryrodokorystuvannia: Pidruchnyk. — K.: Kondor, 2012. — 465 s.
9. *Жиденко К.М.* Проблемы та перспективи впровадження екологічного страхування в Україні // forinsurer.com.
Zhydenko K.M. Problemy ta perspektyvu vprovadzheniia ekolohichnoho strakhuvannia v Ukraini // forinsurer.com.
10. *Меньшикова О.В., Меньшиков В.В.* Экологическая ответственность и экологическое страхование // Вестник Международной академии наук. Русская секция: Электронное периодическое издание.— 2012.— №2.— С. 36—41.
Menshikova O.V., Menshikov V.V. Ekologicheskaiia otvetstvennost i ekologicheskoe strakhovanie // Vestnik Mezhdunarodnoi akademii nauk. Russkaia sektciia: Elektronnoe periodicheskoe izdanie.— 2012.— №2.— S. 36—41.
11. *Нернисян Т.Я.* Страхование экологических рисков в мировой практике // Страхование дело.— 2006.— №12.— С. 43—50.
Nernisyan T.Ia. Strakhovanie ekologicheskikh riskov v mirovoi praktike // Strakhovoe delo.— 2006.— №12.— S. 43—50.

12. *Пикалова О.А.* Особенности управления экологическими рисками и экологическое страхование в Российской Федерации // Концепт: Научно-метод. электронный журнал.— 2013.— Т. 3. — С. 2326–2330.
Pikalova O.A. Osobennosti upravleniia ekologicheskimi riskami i ekologicheskoe strakhovanie v Rossiiskoi Federatsii // Kontsept: Nauchno-metod. elektronnyi zhurnal.— 2013.— Т. 3. — С. 2326–2330.
13. *Шевченко І.В.* Екологічне страхування: шлях до ефективності // Продуктивні сили України.— 2010.— №2–4. — С. 94–102.
Shevchenko I.V. Ekolohichne strakhuvannia: shliakh do efektyvnosti // Produktivni syly Ukrainy.— 2010.— №2–4. — С. 94–102.
14. *Язлев І.К.* Страхование экологических рисков в США // Экология производства: Научно-практ. журнал.— 2006.— №10. — С. 95–98.
Iazhlev I.K. Strakhovanie ekologicheskikh riskov v SShA // Ekologiya proizvodstva: Nauchno-prakt. zhurnal.— 2006.— №10. — С. 95–98.
15. *Bauman, P., Busenhart, J.* (2009). The insurability of ecological damage. Washington: RWc. 563 p.
16. *Busenhart, J., Bauman, P.* (2003). The Insurability of Ecological Damage. Swiss Reinsurance Company, Zurich. 45 p.
17. *Mills, E.* (2014). Insurance as an adaptation strategy for extreme weather events in developing countries and economies in transition: New opportunities for public-private partnerships. Berkeley National Laboratory Report No. 52220. Berkeley, CA.